

A "KETTŐS ALANY" MEGÍTÉLÉSÉHEZ

M. Korchmáros Valéria

1. A magyar nyelvtudományban a "kettős alany" fogalmát TOMPA JÓZSEF alkotta meg (NyK. LVI, 141-148), s terminusa szinte azonnal belekerült szakmai alapszókincsünkbe: helyesléssel fogadta SZABÓ DÉNES (A mai magyar nyelv. Bp., 1955. 291), alkalmazta KÁROLY SÁNDOR (NytudÉrt. 10. sz. 58), s így emlegeti azóta mindenki azt a mondatszerkesztési formát, amellyel ebben a dolgozatomban kívánok foglalkozni.

A főnévi igenévnek a "személytelen ígék"-hez kapcsolódó gyakori alanyi használata mellett már VERSEGHYnek is feltűnt, hogy a *látszik* "még akkor is állhat más határatlan módú íge mellett, mikor személyes"; hasonló megállapítást tett ugyanitt a *tetszik* igéről is (Gramm. 452). A *szűnik*nek főnévi igenévvel való kapcsolatát a "szolga ígék" között említi (450). Később többen beszéltek e szerkezet típusnak a latin nominativus cum infinitivo szerkezethez való hasonlóságáról (SZEGLETI ISTVÁN: NyF. 23. sz. 26; KÉKI LAJOS: Nyr. XXX, 317 stb.), de első pontos leírását TOMPA adta, elhatárolván mind a halmazott alanytól, mind pedig azoktól az alanyi mondatelemektől, amelyek nem állítmányi helyzetű mondatrészszel vannak szintaktikai kapcsolatban (i.m. 141). Az elnevezést a már közkeletű "két tárgy", "kettős tárgy" mintájára alkotta meg, részletesen elemezve mindkét konstrukciós formát. Terminológiai javaslatát azonban igen óvatos megfogalmazásban indította útjára, mindvégig hangsúlyozva a főnévi igenévnek mind "kettős tárgy"-beli, mind "kettős alany"-beli használatában az állapothatározói vonatkozásokat. Tárgynak, illetőleg alanynak kizárólag a leíró szempontú elemzés számára fogadja el őket, a végpontját hangsúlyozva egy olyan fejlődésnek, amelynek során a *lát* és a *látszik* melletti főnévi igenév

analógiás beleértés útján tolódik el a határozóból a tárgy, illetőleg az alany kategóriája felé (146). Végeredményben magáévá tette tehát azt a szemléletet, hogy ezek olyan szerkezetbokok, amelyekben a főnévi igenév ugyanolyan kapcsolatban van az állítmánnyal, mint az a főnév, amely az ige passzív cselekvéshordozóját is megnevezi, azaz a *lát* igének mindkettő külön-külön is tárgya, a *látszik*nek pedig mindkettő alanya. A tanulmány okfejtését nyomon kísérve mégis az a gyanúja támad az olvasónak, hogy a szerző maga is táplál némi bizonytalanságot saját véleményének jogossága felől; a "kettős tárgy" témáját lezáró összegezésben pedig szó szerint ezt olvashatjuk: "elsősorban a *lát*, a *hall* és az *érez* mellett — szerintem is *f ö n n t a r t h a t j u k* (T.J. kiemelése) a 'kettős tárgy' szemléletet, *ha ti. egyéb jelentős zavar vagy következetlenség nem származik ebből az eljárásból.*" (Saját kiemelésem) (140).

Ez az elemzési eljárás azonban okoz zavart, mégpedig azért, hogy sehogy sem illeszkedik a mondategységen belül lehetséges viszonyfajták és kapcsolattípusok közé. (E viszonyokat DEME LÁSZLÓ nyomán értelmezem; felfogásának kifejtését l. Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. Bp., 1971. 46-72, különösen a 60. lapon; Uő.: A beszéd és a nyelv. Bp., 1976. 84-88.) Ha ugyanis ez valóban olyan "szó szerkezetbokok", amelyben a főnévi igenév is, a névszói tag is ugyanahhoz az igéhez kapcsolódik, akkor a névszó és az igenév között feltétlenül szinttartó viszony van, az pedig kétféle lehet: vagy mellérendelő, vagy közömbös. Bár az az elemző kérdezőségi mód, amelyet erre a konstrukciós formára szokás alkalmazni, tulajdonképp kapcsolatos viszonyt látszik sugallni (*Ki* lát? — *É s m i t* lát? *Ki/Mi* látszik? — *É s m é g m i* látszik?), soha senki nem tekintette ezt valóban kapcsolatos mellérendelésnek. Maradna a közömbös viszony, ennek ismérve viszont éppen az lenne, hogy a közös fölérendelthez *m á s - m á s* természetű grammatikai kap-

csolat fűzi a tagokat, mint például az ugyancsak cselekvés-hordozót jelölő részeshatározó és a személyragozható főnévi igenévi alany esetében: "*Nekem is mennem kell*": ($B_r \sim A$)- A . — A "kettős alany" — "kettős tárgy" szemlélet azonban épp azon alapul, hogy a névszói és az igenévi tag viszonyát az állítmányhoz a z o n o s n a k veszi!

Két eset lehetséges: vagy olyan viszony áll fenn az igenév és a cselekvéshordozóját tartalmazó névszói elem között, amilyen nincs is, vagy pedig mégsem kettős az alany, illetőleg a tárgy, hanem az igenév valamiféle határozó. Ez a lehetőség különben korábban is felmerült a szóba jöhető szerkezetek közül néhányal kapcsolatban, de nem túl egyértelműen, és nem is elég következetesen (pl. SIMONYI: MHat. II, 293-4, 298-9; SZEGLETI: i. m. 18).

DEME LÁSZLÓ (érthetően) az utóbbi következtetést vonta le, s előadásaiában is úgy tanította, hogy állapotféle határozó az ilyen igenév, amely a *Milyennek lát?*, illetőleg a *Milyennek látszik?* kérdésekre legalább olyan természetesen adódik feleletként, mint arra, hogy *Mit lát?* vagy *Mi látszik?*, hiszen a predikatív viszony alapját képező igék a *vki vmit vmilyennek lát*, illetve a *vki/vmi vmilyennek látszik* struktúrát írják elő a mondat számára.

Az a zavar azonban, amelyet az elemzésben tapasztalhatunk, önmagában még nem feltétlenül a szemlélet hibáját jelzi: fakadhat az elemzési módszerből, a mondategységen belüli viszonyok hiányos feltérképezéséből is. Vannak-e más érveink, melyek a "kettős alany" — "kettős tárgy" szemlélet ellen szólnak, vannak-e egyéb következtelenségek, amelyeket épp azzal küszöbölhetünk ki, ha az igenevet itt határozónak tekintjük? — Vannak.

2. Ez alkalommal csak az ún. "kettős alany"-nyal szeretnék foglalkozni, a "kettős tárgy" kérdéskörét célszerűnek látszott különválasztani ettől, mert egyrészt a

"tárgyság" más kritériumokban nyilvánul meg, mint az "alany-ság", másrészt úgy tapasztaltam, hogy tranzitív igék mellett az igenév határozónak is másképp minősülhet, mint a "kettős alany" szerkezetű típusban funkcionáló ikertestvére; kiderült ugyanis, hogy a "kettős alany"-t nem lehet egyszerűen a "kettős tárgy" intranzitív — még kevésbé passzív — megfelelőjének tekinteni. Induljunk ki a *látszik* állítmány mellett álló főnévi igenévből!

2.1. Mindenekelőtt az e g y e z t e t é s szól az alany "kettős" volta ellen. A főnévi igenév ugyanis minden esetben ún. "személytelen használatú" állítmány mellett fordul elő tényleges alanyként. Valójában ilyenkor az igei állítmány (és persze a névszói állítmány mellett \emptyset fokon álló segédigei rész is) mindig egyes szám harmadik személyű, csakúgy, mint minden más, főnévvel vagy főnévi értékű egyéb szófajjal kifejezett alany mellett:

<u>Jó dolog</u>	}	egy kicsit <u>mozogni</u> / egy kis <u>mozgás</u> .
<u>Egészséges</u>		
<u>Kell</u>		
Jól <u>esik</u>		

A "kettős alany" csak addig nem mond ellent e szabálynak, amíg a névszói alany is harmadik személyű; mint a klasszikus példában is: "állni látshék az idő". Ám a "kettős alany"-ra épp az jellemző, hogy benne a verbum regens "személyes", azaz nemcsak idő és mód szerint változik, hanem más személy ragjait is felveszi, számban és személyben mindig a névszói/név-mási alanyhoz igazodva.

Ha mármost kitartunk amellett, hogy a főnévi igenév is alany, akkor ez lenne a magyar mondattannak egyetlen olyan alanya, amelynek az állítmányhoz fűződő kapcsolatáról semmiféle alaki jel sem árulkodik: *Aludni látshottál*. Az lehet, hogy a halmozott alany egyes tagjai szám és/vagy személy szerint ne egyezzenek az állítmány személyragjával, de ennek a nem-egyezésnek szigorú szabályai mindenekelőtt azt követelik

meg, hogy ilyenkor az állítmány többes számú legyen:

Te, Pista meg én egyszerre indulunk.

Így érvényesülhet a predikatív viszony egysége a halmozott különemű alanyok esetében is. Nyilvánvaló azonban, hogy az *Aludni látszottatok* mondat állítmánya sem a *te + aludni* "két alany" következtében lett többes számú, hiszen képtelenség volna a **Te aludni látszottatok* mondat.

Érdekes, hogy az állapothatározói eredetű főnévi igenévnek alanyként való elfogadásában ez a körülmény senkit sem zavart; annál érdekesebb, mert épp TOMPA érzi a *Tessenek leülni!* mondat elemzését az egyeztetés miatt nehézkesnek (145), márpedig az kétségtelenül alanyos formából fejlődött:

Tessék ~~urasságodéknak~~ leülni! (SIMONYI, MHat. I, 302.)

2.2. Van egy másik, részint alaktani vonatkozású tény is, amely ellene szól annak, hogy az ilyen főnévi igenévet alanynak tekintsük: a *s z e m é l y r a g o z h a t a t l a n s á g a*.

Tudjuk, hogy korábban a főnévi igenév személyragozhatósága sokkal kiterjedtebb volt, mint mai nyelvünkben: kódexekben minden mondatbeli szerepben szép számmal találunk személyragos formát (KÁROLY, NytudÉrt. 10. sz. 64—72). Mivel azonban a főnévi igenév cselekvéshordozója nemcsak e morfológiai eszköz révén lehet jelen a mondatban (BERRÁR: MNy. LXXV, 385—395), a legtöbbször redundáns toldalék fokozatosan háttérbe szorult. Nyelvünk mai állapotában az alanyi funkcióban állókon kívül csak elvétve akad olyan személyragos formájú főnévi igenév, amely ellen nyelvérzékünk ne tiltakoznék. (Ilyen kivételek: *ennem-innom* adott; *hagyd/engedd elmondanom*; *segíts befejeznem*; *ideje indulnunk*; *mi haszna kiabálnod?* *hagyj aludnom!*) De fordítva is fogalmazhatunk: Mindazokban a szintaktikai konstrukciókban, amelyekben a főnévi igenév akár melléknévi, akár főnévi, akár igei állítmány mellett a *l a n y* szerepét tölti be, a *s z e m é l y r a g o z h a t ó*. Azokban az esetekben is, amikor valamilyen szemantikai okból marad el

a személyre vonatkoztatás, mert a szintaktikai helyzet sohasem zárja ki az alany személyragos formáját, ha a szövegösszefüggés megengedi az igenévi cselekvés hordozójának konkrétabb megjelölését. (A személyrag elmaradásának okaira vonatkozólag l. KERESZTES KÁLMÁN: Nyr. LXXVII, 340-352.) — A "kettős alany" szerkezetében álló főnévi igenév azonban sohasem mutatja a főnévi igenévi alanynak ezt a jellegzetességét: TOMPA időrendben felsorolt példái közt (142) és KÁROLY SÁNDOR gyűjtésében is csak elvétve akad rá példa a kódexek korából is; mai nyelv-állapotunkat tekintve pedig képtelenségnek hatna minden ilyen próbálkozás: **Szalad n i o k látszottak a fák*; **Haragud n o d látszol*.

2.3. A szorosan vett mondatban területén sem kisebb következtelenségekhez vezet "kettős alany"-ról beszélni. A "kettős alany"-ú mondat alanyai közül ugyanis "csak a főnévi jellegűnek felelhet meg alanyi mellékmondat; 'A z lát-szik közeledni, akit várunk' (közny.); a főnévi igenévinek nem" — állapítja meg a MMNyR. II, 347. lapján éppen maga TOMPA JÓZSEF. Márpedig az igei állítmány kivételével minden glosszémafajtát kifejthetünk a f ő m o n d a t h o z a z o n o s g r a m m a t i k a i v i s z o n n y a l k a p c s o l ó d ó m e l l é k m o n d a t formájában. Az igei állítmánynak a természetéből fakad ez a negatívum; a főnévi igenévi alany természetéből azonban semmi ilyen nem következik: a valódi főnévi igenévi alanyokat minden nehézség nélkül bármikor kifejthetjük alanyi mellékmondatként: "Kár volt megsértődnie — Kár (volt), hogy megsértődött; Dohányozni ártalmas az egészségre — Ártalmas az egészségre, ha valaki dohányzik stb. Sőt! A "kettős alany" főnévi igenévi tagját is ki lehet fejteni mellékmondatná, de nem alanyi, hanem — kizárólag — határozói mellékmondatként: (maradva a MMNyR. példájánál:) Az, akit várunk, ú g y látszik, mint-ha közeledne.

2.4. Ezzel el is jutottunk az utolsó önellentmondáshoz. A főnévi igenévi bővítmény *j e l e n t é s é t* TOMPA mellékmondatokkal próbálja megközelíteni, s azt találja, hogy kétfelől: a határozói és az alanyi mellékmondat felől közeledve az igazi jelentés valahol a kettő között van (139, 145). E célra szerkesztett mellékmondatai azonban egyrészt alakilag nem felelnek meg a mellékmondatvaló kifejtés szabályának, mert alanyi mellékmondatába mindig átkerül a főmondati ige névszói alanya is: "*Borulni látszik az ég — Látszik, hogy az ég borul.*" Hogy lehet ezt megvalósítani a "személyes" használatban? *Haragudni látazol — Látzol* vagy pedig *Látszik, hogy haragszol?* Gondolom, csakis a második megoldást fogadhatjuk el, de hol van már a "főmondat" azonos-sága? Más baj is van azonban ezzel a transzformációval. TOMPÁNAK sem alanyi, sem határozói mellékmondatai nem felelnek meg valójában az igeneves szerkezet jelentésének. Ha ugyanis "*Mozdulni látszik a mező*", akkor nem "*A z látszik, hogy a mező mozdul*", de az sem igaz, hogy "*Látszik a mező, amint mozdul*", hanem csak *Ú g y látszik, m i n t h a mozdul- n a a mező.*

Ez a lényeges tartalmi különbség azért kerülhette el TOMPA figyelmét, mert ő a "kettős tárgy"-ból indult ki, s a "kettős alany"-t egyszerűen annak intranzitív megfelelőjeként fogta föl; a szerkezeti sajátosságokat is olyan példákon elemezte, amelyeket a tárgy-as formákból alakított át.

Csak hogy a *lát* alapjelentésében ("vkit, vmit szemével érzékel, s róla képet alkot a tudatában" ÉrtSz. IV, 588) természetes módon vesz maga mellé névszói tárgyat is és főnévvel kifejezett bővítményt is; a *Látszik* azonban csakis a harmadik szótárzott jelentésében tűr meg főnévi igenevet a közvetlen környezetében ("Úgy tűnik fel vki, vmi, hogy vmilyen; vmilyen benyomást kelt" ÉrtSz. IV, 597-8). Az e jelentésben élő *vki, vmi vmilyennek látszik* szerkezeti formát le lehet vezetni a *lát* ige megfelelő jelentéséből (9. "*vki vkit, vmit vmilyennek lát*"); használatukban azonban jelentésük elkülönül

egymástól. A tárgyias formával a beszélő tárgyilagosan tájékoztat arról, hogy az alanyként megjelölt személy mit észlel, de nincs utalás arra, hogy ez az észlelet megfelel-e a valóságnak; az intranszitiv forma viszont — legalábbis mai nyelvünkben mindig — érzékelteti azt is, hogy az észlelet felszínes, csak "látszat", a beszélő mintegy elhárítja magáról a felelősséget annak igazságértékéért (ami persze nem zárja ki az igazság lehetőségét sem):

Jónak látta a tervet <tehát eszerint cselekedett>
de: *Jónak látszott a terv* <de nem vált be>

Láttam őt sírni < s ez megrázó látvány volt >
de: *Sírni látszott* <, de lehet, hogy tévedtem >

A beszélő persze vállalhatja is azt, hogy ami nyilvánvalóan *l á t s z i k*, az *v a l ó* is, de akkor a 2. szótári jelentésében alkalmazza már a *látszik* igét ("<rendszeremnek a látásából való következtetéssel> észrevehető vmi"); ami azonban észrevehető, "*látszik*", az ilyenkor tipikusan alanyi mellékmondatban jelenik meg ("Látszik, hogy fáradt"): ebben a jelentésében használva igénket *s o h a s e m* kapcsolhatunk melléje főnévi igenevet!

(Az észlelet tartalmának megjelölése épp azért igényli a predikatív formájú kifejtést, mert következtetéssel jutunk el hozzá; ha egyszerűen érzékszervi észlelésről van szó, akkor névszó jelöli meg, hogy mi látszik: "Látszik rajta a *fáradtság*", de ez már az 1. jelentésű használata az igének: "szemmel érzékelni, látni lehet vmit". Ez a konkrét jelentés felelne meg az alapjelentésében használt *lát* pontos transzformációjának. Csakhogy ilyen mondataink nemcsak ma nincsenek, hanem korábbi szövegeinkben is csak elvétve fordulnak elő. TOMPA JÓZSEF gazdag példatárában is csak egyetlen ilyen konkrét észlelésre utaló, valóságábrázoló mondat szerepel: "l á t s z é k a rómaiak felé *rohanni* egy palmyrai *íffjú*

[Jókai XX, 61]", - ebben viszont a főnévi igenévnek a legrszabályosabb állapothatározói - - esszívuszi - - mellékmondat felel meg: 'látszék [= látható volt] egy ifjú, *amint éppen a rómaiak felé rohant.*)

Ami a *látszik* igének főnévi igenévvel ma is gyakran bővítt, 3. jelentésű használatát illeti, annak kötelező környezete egy alany (gyakran csak odaértve) és egy *-nak*, *-nek* ragos névszó, legtöbbször melléknév, de lehet főnév, olykor számnév is:

Az asszonyka nagyon fiatal volt, szinte *gyermeknek* *látszott*.

Messziről *láttnak* *látszott* a víz a mederben. Az alany természetesen lehet főnévi igenév is:

Célszerűnek *látszott* *várni*.

Ha azonban az alany névszó - vagy névmás, az igenév csak az eredményhatározó szemantikai tartalmát hordozó, formájában grammatikai kényszerrel kötött (vagyis "állandó") határozó helyén állhat:

"*A l l n i* *látszák* a z *i d ő.*"

Márpedig ha ezt a mondatelemet mellékmondatokkal fejtjük ki, a pontos szinonima ez lesz: '*o l y a n n a k* *látszék* az idő, *mintha állna.*

A *látszik* ige mellett használható főnévi igenévvel egyértékű mellékmondatokban két dolog érdemel figyelmet.

Ezeknek a mellékmondatoknak a státusa eléggé vitatott; a viták eredményeképpen a MMNy.-ben RÁCZ ENDRE végül is alanyinak tekinti (369, 376), a MMNyR.-nek a formai jegyekre jobban támaszkodó besorolása még inkább a módhatározóiak közt látja a helyüket, bár tartalmi vonatkozásban elismeri az alanyiakhoz fűződő rokonságukat (376). A magunk részéről úgy látjuk, hogy mindkét besorolás helyessége kétséges. A mellékmondat ugyanis nem a "látszás" *m ó d j á t* tartalmazza, még kevésbé azt, *ami* látszik, hanem pontosan azt az *á l l a*

p o t o t , a m i k é n t a látvány (az odaértendő alany) mutatkozik. Akkor pedig a határozói funkcióra valló formájú utalószó tartalmilag is á l l a p o t h a t á r o z ó i mellékmondatra utal. — A másik említésre méltó körülmény, hogy mint láttuk, a *mintha* kötőszó és a feltételes igealak is a beszélő tényleges kifejezési szándékának megfelelően hordozza az irrealitás jelentésárnyalatát, alkalmazásukat ezért egyáltalán nem tekinthetjük olyan formálisnak, ahogy azt a MMNy. (371) értékeli.

2.5. S most már nem a főnévi igenév alanyi jellege ellen, hanem a határozói mivolta mellett érvelve lássuk az utolsó szempontunkat!

KÉKI LAJOS közlésére hivatkozva idézi TOMPA ezt a példát: "oly sűrű erdő lett, hogy az egészen egy fának l á t s z o t t l e n n i" (142). A "kettős alany" szerkezet tagjainak kiemelésére alkalmazott dönt betűk azonban csak a *lenni* szót emelik ki; kérdés: mi legyen elemzéskor az *egy fának* mennyiségjelzős szókapcsolattal? — Ha ezt a mondatot is átalakítjuk alárendelő összetétellé, olyan határozói mellékmondatot kapunk, amelyben a létige nyilvánvalóan csak kopula az állítmány névszói része mellett: 'oly sűrű erdő lett, hogy az egészen o l y a n n a k látszott, mintha egy fa volna'. A mellékmondatbeli állítmány két elemének kapcsolata megmarad morfológiai jellegűnek az egyszerű mondatba szerkesztve is; de a *volna*, amelynek igésítene kellett a jelzős főnevet, hogy állítmányként viselhesse a feltételes módot (épp a látszat irrealitásának kifejezésére), a határozóként beszerkesztett jelzős főnév mellett el kellett hogy veszítse igei értékét, ha a szerkezetben benn akart maradni, ezért vált igenévvé: "*lenni*". Nem sok értelme van, hogy bent maradt, a ragos névszó magában is elegendő volna, mint ahogy minden esetben kölcsönös transzformációs viszonyban van a *látszik* mellett a *-nak*, *-nek* ragos állandó határozó egy kopulás névszói-igei állítmányi mellékmondatdal:

Boldognak látszol + *Úgy* látszik, mintha boldog
volnál ~ *Úgy* látszik, boldog vagy

Boldognak látszik + *Úgy* látszik, mintha boldog
volna ~ *Úgy* látszik, boldog Ø. (A kopula 3. személyben
Ø fokú!)

Egyetértünk tehát TOMPA JÓZSEFFel, amiért "henyének és idegenszerűnek" érzi a *lenni* igenevet a *boldognak látszik lenni*-féle kifejezésekben, de nem hihetjük el, hogy ez a *lenni* a mondat második alanya volna. Az "*egy fának l á t s z o t t lenni*" és hasonló kifejezések *lenni* igeneve épp úgy nem önálló eleme a mondatnak, mint ahogy a "Milyen jó volna itt gyermek lenni!" (Móricz, 7. Helikon, Bp. 1963. 949. l.) mondatban sem csak a *lenni* az alany, hanem az egész "*gyermek lenni*" morfológiai értékű szókapcsolat. Egyetlen glosszéma tehát a "*fának lenni*" is, s hogy milyen funkcióban, azt szabályosan jelöli a főnévi tag határozóragja.

3. Ami a többi "kettős alany"-nyal álló igei állítmányt illeti, a *tűnik* és a régen ilyen jelentésben gyakoribb *tetszik* használatára mindazt elmondhatjuk, amit a 3. szótári jelentésében álló *látszik* kapcsán megállapítottunk.

A *tetszik* igének természetesen csak a 'látszik, tűnik' jelentésben való használata jöhet itt szóba. SZEGLETI nem tett különbséget a *tetszik*nek a főnévi igenévvel alkotott kapcsolatai között (i.m. 26), holott a 'placet' jelentésű előfordulásai mellett mindig kétségtelen — és egyedüli — alany a főnévi igenév. Más viszont a *tetszik* igének napjainkban szokásos használata a (sajnos egyre kevésbé szokásos) udvarias beszédben, amikor "A bácsiéknak merre *tetszik m e n n i*?" mondat alanyi igenevéből "Bácsi kérem, merre *tetszenek menni*?" és "A bácsiék merre *tetszenek menni*?" lesz, amely formákban az igenév semmiképp sem alany; ezeket a mondatokat ma már leginkább úgy tekinthetjük, mint egy *tetszik* (modális?) segédige + a főnévi igenév együtteséből szerkesztett egységes igei állítmányokat, akárcsak a *foq jönni* esetében.

3.1. A *hallik/hallatszík* stb. igéknek a főnévi igenévvel való szórványos előfordulása azt mutatja, hogy ezek valóban a *hall* szenvedő párjaként alkotnak mondatstruktúrát, legalábbis a köznyelvből idézett példa szabályos: A z a j é r ő s ő d n i hallatszott ~ A z a j t e r ő s ő d n i hallottuk. Mindenképpen *sajt* hall a halló, *olyan dila-*
potban, amint az éppen erősödik. (Ugyanilyen volt fentebb a *palmyrai ifjú, 'amint éppen rohant'*.) A többi (a múlt század első feléből adatolt) előfordulásban azonban mindenképpen jogosnak látszik a nominativus cum infinitívóval való összevetés. Bennük ugyanis (az ÉrtSz. III, 67 lapján olvasható 1. a jelentésnek megfelelően "vmi hallatszík: vminek a hangja hallatszík" értelmű használat jelenik meg úgy, hogy *ami* hallatszík, az lesz az alany, s a hangadás, ill. a hangadással járó cselekvés főnévi igenévként kerül bele az egyszerű mondatba:

"Oh t e szép fülemile! be szépen *hallól* az erdőben *hangit sádl ni*"; "e m b e r e k *hallatszánának* *közeled ni*" "[a l e á n y] valamit *mormogni hallszik*" (A példákat TOMPA gyűjteményéből veszem, pontos hivatkozást l. ott: 143. l.) Ezeknek a mondatoknak a mellékmondattá transzformálása már nem olyan magától értetődő, mint a *latszik* esetében (pl. Te, fülemile szépen *hallól* [= *halltszol*], *amint éppen hangicsálsz*; a *leány hallszik* [= *hallatszík*], *amint éppen mormog*), hiszen nyilvánvaló, hogy egyetlen fülemüle és ember sem *hall* - *h a t ó* addig, amíg meg nem szólal, vagy más *sajt* nem kelt. Az igeneves formák valóban leginkább alanyi alárendelő összetett mondatnak felelnek meg, de olyannak, amelyben az igenév cselekvéshordozója a mellékmondat alanya, s nem fordul elő a főmondatban:

'/Az/ hallatszék, hogy emberek közelednek;'

'/Az/ hallatszott, hogy a lány valamit mormog.'

Az alanynak a főmondatba való "felkerülése" mondatátszövődés eredménye lehet, ezt legjobban a megszólítással induló példa bizonyítja:

'Hallatszik, hogy a fülemile szépen hangicsál az erdőben' — ez volna a semleges közlés, de az emócióval teli felkiáltás, ráadásul a fülemiléhez intézve a megszólítást, nemcsak az alanyt, hanem a módhatározót is kiemeli a mellékmondatból. Furcsállnánk így: "Oh te szép fülemile! hallatszik, hogy be szépen hangicsálsz az erdőben!"

Az átszövődéssel összevont igeneves megoldás kétségtelenül hű megfelelése a latinból jól ismert nominativus cum infinitívónak, s valószínűleg nem is lehet kizárni az analógiás hatást e néhány mondat létrejöttében. Hadd utaljunk azonban arra, hogy a latin nominativus cum infinitivo szerkezetekben is a nominativusban álló névszó/névmás az alany, s az infinitívus azt az állapotot fejezi ki, amelyben az alany van vagy lenni látszik, illetve amelybe az állítmányban foglalt cselekvés hatására kerül. (Vö.: M. KORCHMÁROS VALÉRIA: Funkcionális szempontok a latinoktatásban. Szegedi Bölcsész-műhely '77, 1978. 271-273.) A latin mondatokban, ha alanynak nem is, de joggal tekintjük ezt az infinitívust nominativus esetben álló névszóval azonos értékűnek, abból kiindulva, hogy a latin formailag mindig egyezteteti az állapothatározót a hordozójával. A magyarban azonban az attributum praedictivumnak is, a határozói értékű participium coniunctivumnak is, az obiectum praedictivumnak is és a subiectum praedictivumnak is határozói mondatrész felel meg — miért volna ez másképp ebben az egy esetben?

3.2. Talán leginkább a (meg)szűnik ige mellett tűnik alanyszerűnek a főnévi igenév - de csakis 3. személyben: "Megszűnt a szíve dobogni" — Mi szűnt meg? — Dobogni, a (szíve) dobogás(a). Más személyben azonban ugyanolyan kivihetetlen ez az elemzés, mint a *látszik* ige mellett: "Mikor szűnsz már meg faggatni?" Az elemzés azért nehéz, mert az eredeti szeparatív határozói vonzat alakjában is, jelentésé-

ben is kihalt nyelvünkéből. Felmerülhet a tekintethatározói funkció lehetősége (TOMPA sem tartja képtelenségnek: 147. l.), szemantikai okokból azonban mégis idegenkedünk attól az értelmezéstől, hogy 'te a faggatás tekintetében szűnsz meg', bizonyára a "(meg)szűnik a faggatás, gyöttelelem, kín, fájdalom" stb. szerkezetek jelentésének hatására, amelyből a megszűnik létezni kapcsolat igeneve eltűnt, de tartalma bennmaradt. Nem látom azonban be, hogy miért ne tekinthetnénk ezt az igenevet is határozónak: szemantikailag már nem besorolható állandó határozónak. A főnévi igenév eleve határozónak volt alkalmas, bizonyos meghatározott határozói jelentéskörben. Ez a kör ugyan egyre szélesedett, de még alanyi és tárgyi funkciói is levezethetők az eredeti véghatározói használatból. Határozóként is kiterjedt a használata: mozgást jelentő ige mellett még mindig célhatározó, de lehet tekintethatározó ("vanni van"), láttuk, hogy lehet eredmény-típusú állapotféle határozó; számos olyan igénk van, amelyekben a főnévi igenév tölti be az állandó határozó szerepét, ha azt nem névszói természetű szó felhasználásával fejezzük ki, hanem cselekvésjelentést kívánunk az adott körülményként feltüntetni, pl.: *törekszik vmire ~ vmit csíndlni; segít vmiben ~ vmit csíndlni*; olyan ige is akad, amely mellett már névszóval kifejezhető határozó elő sem fordul, legalábbis azonos jelentésben nem: *igyekszik beilleszkedni, megoldani* stb. Bizonyára semmiféle elemzésbeli zavar vagy következtelenség nem származnék abból, ha a *megszűnik* ige mellett is ilyen állandó határozónak tekintenénk a főnévi igenevet, amelynek szemantikailag indokolható eredeti határozó minősége épp úgy elhomályosult már, mint pl. a "*hisz vmiben*" vonzatáé.¹

¹ Már a dolgozat lezárása után értesültem róla munkahelyi beszélgetések során, hogy B. Fejes Katalin az oktatási gyakorlatban a *megszűnik* ige mellett csak a főnévi igenevet elemzi az ige alanyaként, a névszói alanyt pedig az igenévhez tartozó, szerkezettagi szinten álló alanynak tekintti: *Mi szűnik meg? — (a szíve) dobogni; mi dobog(ni)? — a szíve*. Képletben: *A—a\A*. A felfogás szemantikailag kétségtelenül plauzibilis: érdemes arra, hogy grammatikai jogosultságát elméletileg alaposabban fontolóra vegyük.

4. Összegezésül:

Úgy látszik, a "kettős alany" elnevezés, és a szóban forgó főnévi igenévnek az alany fajtái közé való iktatása zavart okoz és következtetlenségekhez vezet a leíró magyar alak- és mondatban.

1. Nem úgy viselkedik az egyeztetés tekintetében, ahogy az alany;
2. Nem úgy viselkedik személyragozás tekintetében, ahogy a főnévi igenév akkor szokott viselkedni, amikor alany;
3. Nem lehet kifejteni pontosan megfelelő alanyi mellékmonddal;
4. Ki lehet fejteni határozói mellékmonddal;
5. A mondat szerkezetben betöltött grammatikai szerepe mindig egy bizonyos határozóéval azonos.

Mindezek után javasoljuk, hogy ne tekintsük, és ne is nevezzük a "kettős alany"-t kettős alannak, hanem csak azt tekintsük belőle alannak, ami a magyar nyelvhasználat szabályai szerint nem mond ellent ennek a besorolásnak, a vele szemantikai kapcsolatban és közömbös grammatikai viszonyban levő főnévi igenevet pedig tekintsük állandó határozónak, az igei állítmány vonzatának. Ezen állandó határozók közül egyesek szemantikailag is besorolhatók valamelyik határozói kategóriába, (*vmilyennek látszik, tűnik, tetszik vmi*), mások komplexebben sűrítik a határozói jelentésmozzanatokat (a konkrét észlelést jelentő *látszik, hallik* mellett nehéz volna szétválasztani az állapothatározótól az ok- és az időhatározói jelentésárnyalatot: a palmyrai ifjú *úgy, akkor vagy azért* vált-e láthatóvá, *amint, amikor, mert* rohant?); s van olyan eset, amikor az adott grammatikai formát már csak a hagyomány szabta grammatikai kényszer köti a határozói bővítmény helyére.

ABOUT THE ESTIMATION ON "DOUBLE SUBJECT"

by

Valéria M. Korchmáros

The author deals with the syntactical function of the infinitive beside the verbs *látszik*, *tetszik*, *tűnik* 'seem (to do sg)', *hallatszik*, *hallik* 'be heard (to do sg)' (*meg*)*szűnik* 'cease (to do sg)'. In the Hungarian linguistic literature this infinitive is regarded as a second grammatical subject beside the nominal one. The author points out that this attitude results in contradictions at the analysis of Hungarian sentence constructions.

1. This infinitive doesn't adapt itself to the rules of the congruence with the predicate, like the real subject does.

2. In this constructional form the infinitive is not able to wear the personal endings, though it is always able to wear them in other constructions when it is really a grammatical subject.

3. This infinitive is neither semantically nor syntactically equivalent to a subject clause, — but:

4. it is perfectly equivalent to an adverbial clause.

5. It's grammatical function always corresponds to the function of an adverbial phrase expressed with a nominal or adjectival base.

Relying upon these findings she suggests not to consider this structure as a verb with two subjects, calling them "the structure with double subject"; in her opinion the infinitive of these structures were always a regular adverbial complement.